

21. Психология экстремальных ситуаций / под ред. В. В. Рубцова, С. Б. Малых. – 2-е изд., стер. – М. : Психол. ин-т РАО, 2008. – 304 с.
Psihologiya ekstremalnykh situatsiy / pod red. V. V. Rubtsova, S. B. Malyih. – 2-e izd., ster. – M. : Psihol. in-t RAO, 2008. – 304 s.
22. Ромек В. Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях / В. Г. Ромек, В. А. Конторович, Е. И. Крукович. – СПб. : Речь, 2007. – 256 с.
Romek V. G. Psihologicheskaya pomosch v krizisnih situatsiyah / V. G. Romek, V. A. Kontorovich, E. I. Krukovich. – SPb. : Rech, 2007. – 256 s.
23. Селье Г. Стресс без дистресса / Г. Селье. – М. : Прогресс, 1979. – 126 с.
Sele G. Stress bez distressa / G. Sele. – M. : Progress, 1979. – 126 s.
24. Тарабрина Н. В. Практикум по психологии посттравматического стресса / Н. В. Тарабрина. – СПб. : Питер, 2001. – 272 с.
Tarabrina N. V. Praktikum po psihologii posttravmaticheskogo stressa / N. V. Tarabrina. – SPb. : Piter, 2001. – 272 s.
25. Тимченко О. В. Предмет, задачі та методи екстремальної юридичної психології / О. В. Тимченко // Право і безпека. – 2004. – № 3. – С. 218–221.
Timchenko O. V. Predmet, zadachi ta metodi ekstremalnoyi yuridichnoyi psihologiyi / O. V. Timchenko // Pravo i bezpeka. – 2004. – № 3. – S. 218–221.
26. Sings and symptoms of posttraumatic stress disorder / M. J. Horovitz, N. Y. Wilner, N. Kaltreider, W. Alvarez // Archives of General Psychiatry. – 1980. – Vol. 37. – P. 85–92.

УДК 159.923:612.017

О. Є. Фальова

Received October 24, 2015;

Revised December 22, 2015;

Accepted March 24, 2016.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК ІЗ РІЗНИМ СІМЕЙНИМ СТАТУСОМ ТА ПОКАЗНИКІВ СТАНУ СІМЕЙНОЇ КРИЗИ

У статті проаналізовано наукові погляди стосовно проблем самореалізації та особливостей її розвитку в ситуації сімейної кризи. Зазначено, що дослідження проблем жінок у кризових станах і визначення предикторів та превенторів особистісної нереалізованості й сімейної кризи як чинника зростання чи деформації самореалізації особистості жінки є неодмінною умовою для психокорекції та психопрофілактики психічного й соматичного здоров'я жінки, її розвитку та самореалізації. Особливу увагу звернено на аналіз взаємозв'язків шкал самоактуа-

лізації (компетентність у часі, шкала підтримки, ціннісні орієнтації, гнучкість поведінки, сензитивність, спонтанність, самоповага, самоприйняття, природа людини, синергія, прийняття агресії, контактність, пізнавальні потреби, креативність) та виділеного нами блоку сімейної кризи, який охоплює такі фактори, як задоволеність шлюбом, стилі поведінки в конфліктних ситуаціях, установки до сексу, любов та симпатія, розуміння, емоційне притягання та авторитетність. Загалом обстежено 454 жінки віком 29–56 років. Кореляції розглядаються у вибірці, до якої увійшли 224 жінки із кризових сімей, 104 розлучені жінки. Групу порівняння склали 126 жінок зі звичайних сімей. Визначено прямі, зворотні та сильні і слабкі кореляції. Аналіз результатів дослідження показав наявність значущих кореляцій самоактуалізації зі шкалами блоку сімейної кризи в обстежених жінок. У групі жінок зі звичайних сімей взаємозв'язків виявлено значно менше, ніж у жінок із двох кризових груп (кризові сім'ї та розлучені). Найбільшу кількість зв'язків виявлено в групі жінок із кризових сімей. Аналіз зв'язків у групі жінок зі звичайних сімей дав змогу припустити наявність певних прихованих проблем, пов'язаних із самореалізацією та установками до сексу.

Ключові слова: самоактуалізація, сімейна криза, задоволеність шлюбом, стилі поведінки в конфліктних ситуаціях, установки до сексу, любов та симпатія, розуміння, емоційне притягання, авторитетність.

Falyova H. Y. Interconnection of Self-actualization of Women with Different Marital Status and Indicators of Family Crisis State. Scientific points of view as to the problem of self-realization and peculiarities of its development at the situation of family crisis were analyzed in the article. It was underlined, that studying of women's problems at the crisis states and definition of predictors and preventers of personal lack of implementation and the family crisis as a factor of growth or deformation of women's personal self-realization, is a necessary condition for psycho-correction and psychoprevention of mental and somatic health of women, their development and self-realization. It was accented at the carrying out of analysis of interrelations between scales of self-actualization (competence at the time, scale of support, orientations of value, flexibility of behaviour, sensitiveness, spontaneity, self-respect, self-acceptance, ideas about the human nature, synergy, aggression acceptance, sociability, cognitive requirements, creativity) and at the dedicated block of family crisis which contains such factors as contentment by the marriage, styles of behaviour in conflict situations, orientations to the sex, love and sympathy, understanding, emotional attraction and authoritativeness. There were studied women at the age of 29-56 years and at the total quality 454 persons. Correlations were studied at the excerption which consists of 224 women from the crisis families and 104 of divorced women. The group of comparison consists of 126 women from ordinary families. There were defined direct, inverse and strong, weak correlations. The analysis of research results showed existence of considerable correlations in self-actualization with scales of family crisis block of studied women. Such interconnections at the group of women from ordinary families were less revealed than at the two crisis

groups of women (crisis families and divorced). The largest quality of connections was revealed at the group of women from the crisis families. The analysis of connections at the group of women from the ordinary families allowed assuming of the existence of certain hidden problems, connected with self-realization and orientations to the sex.

Key words: self-actualization, family crisis, contentment by the marriage, styles of behaviour at the conflict situations, orientations to the sex, love and sympathy, understanding, emotional attractiveness, authoritativeness.

Фалёва Е. Е. Взаимосвязь самоактуализации женщин с разным семейным статусом и показателей состояния семейного кризиса. В статье проанализированы научные точки зрения относительно проблем самореализации и особенностей ее развития в ситуации семейного кризиса. Подчеркнуто, что исследование проблем женщин в кризисных состояниях и определение предикторов и превенторов личностной нереализованности и семейного кризиса как фактора роста или деформации самореализации личности женщины является необходимым условием для психокоррекции и психопрофилактики психического и соматического здоровья женщины ее развития и самореализации. Особое внимание уделено анализу взаимосвязей шкал самоактуализации (компетентность во времени, шкала поддержки, ценностные ориентации, гибкость поведения, сензитивность, спонтанность, самоуважение, самопринятие, представления о природе человека, синергия, принятие агрессии, контактность, познавательные потребности, креативность) и выделенного нами блока семейного кризиса, который включает такие факторы, как удовлетворенность браком, стили поведения в конфликтных ситуациях, установки к сексу, любовь и симпатия, понимание, эмоциональное притяжение и авторитетность. Всего обследовано 454 женщины в возрасте 29–56 лет. Корреляции рассматриваются в выборке, в которую вошли 224 женщины из кризисных семей, 104 разведенные женщины. Группу сравнения составили 126 женщин из обычных семей. Определены прямые, обратные и сильные, слабые корреляции. Анализ результатов исследования показал наличие значимых корреляций самоактуализации со шкалами блока семейного кризиса в обследуемых женщин. В группе женщин из обычных семей взаимосвязей выявлено значительно меньше, чем у женщин из двух кризисных групп (кризисные семьи и разведенные). Наибольшее количество связей выявлено в группе женщин из кризисных семей. Анализ связей в группе женщин из обычных семей позволил предположить наличие определенных скрытых проблем, связанных с самореализацией и установками к сексу.

Ключевые слова: самоактуализация, семейный кризис, удовлетворенность браком, стили поведения в конфликтных ситуациях, установки к сексу, любовь и симпатия, понимание, эмоциональное притяжение, авторитетность.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження проблем жінок у кризових станах і визначення предикторів та превенторів особистісної нереалізованості й сімейної кризи як чинника

зростання чи деформації самореалізації особистості жінки є неодмінною умовою для психокорекції та психопрофілактики психічного й соматичного здоров'я жінки, її розвитку та самореалізації. Увагу до феномену самореалізації можна пояснити зростанням розуміння її визначальної ролі в життєдіяльності особистості.

Сім'я є системою, яка перебуває в деякій рівновазі внаслідок сталих зв'язків. Однак зміна соціальної ситуації, розвиток сім'ї або одного з її членів тягне за собою зміну всієї системи внутрішньо-сімейних відносин і створює умови для появи нових можливостей побудови взаємовідносин, іноді діаметрально протилежних. Численні труднощі, які виникають перед сім'єю та погрожують її життєдіяльності, за силою та довготривалістю свого впливу поділяються на гострі та хронічні. Вплив складних життєвих ситуацій на сім'ю торкається різних сфер її життєдіяльності та призводить до порушень її функцій. Ці порушення неминуче впливають на благополуччя членів сім'ї, не даючи їм змоги задовольняти свої потреби, викликають стан внутрішньої напруги й дискомфорту, слугують джерелом соматичних, нервово-психічних та поведінкових розладів, гальмують розвиток особистості [3].

Аналіз досліджень цієї проблеми. У межах цієї наукової проблеми українські та зарубіжні автори особливу увагу приділяють вивченню суб'єктивної картини життєвого шляху як найважливішої характеристики самосвідомості особистості (Б. Г. Ананьєв, 2000; О. І. Головаха, 2006; В. І. Ковальов, 2000; А. А. Кронік, 2006; Р. Кастенбаум, Т. Коттле, 2003 та ін.). У роботах більшості дослідників відзначається, що суб'єктивна картина життєвого шляху є одним із провідних факторів, які детермінують успішність включення в соціальне життя суспільства, що обумовлює напрям ефективного самовизначення, саморозвитку та самореалізації особистості упродовж її життєвого шляху.

Сімейна проблематика у сучасній науці розглядається в достатньо широкому діапазоні. У нашій роботі ми акцентували увагу на дослідженнях, які стосуються причин деформацій міжособистісної взаємодії, що виникають у сім'ї (Л. А. Андреева, 2000; Л. Я. Гозман, 1995, 1999; Е. І. Гілягіна, 2006; М. А. Дмитрієва, 2001; А. Н. Єлізаров, 2005; М. В. Полева, 2002; О. В. Соловйова, 2008; О. В. Шапатіна, 2006; І. Г. Швець, 2001 та ін.), особливостей неблагополучної сім'ї (А. Н. Єлізаров, 2005; Е. В. Солотина, 2005), детермінант якості взаємодії по-

дружжя (Ю. Є. Альошина, 2000; І. Ю. Борисов, 2000; К. Витек, 2007; А. М. Волкова, 2000; Л. Я. Гофман, 2003), сексуальної гармонії пари (Г. П. Андрух, 2003; С. Кратохвил, 2000; В. В. Кришталь, 1998; М. В. Маркова, 2007), факторів зниження і підкріплення задоволеності в парі подружніми відносинами (Ю. Є. Альошина, 2000; І. В. Гуртова, 2008; М. А. Согінов, 2001), особливостей подружніх конфліктів (С. В. Дворяк, 2007; О. Е. Зуськова, 2002; О. С. Кочарян, 2007, Г. С. Кочарян, 2008; та ін.).

Важливими завданнями в контексті проблеми розвитку та самореалізації членів сім'ї дослідники (Н. І. Оліфірович, Т. А. Зінкевич-Куземкіна, Т. Ф. Велента, 2006) визначають аналіз показників функціонування сімейної системи [2]. Структура сім'ї – одне з базових понять, яке використовують для опису сімейної взаємодії. Цей термін є ключовим у структурній теорії сім'ї С. Мінухіна, який підкреслював: структурний підхід до сімей ґрунтується на уявленні про те, що сім'я є чимось більшим, ніж індивідуальні біопсиходинаміки її членів. Члени сім'ї співвідносяться відповідно до певного устрою, що управляє їх трансакціями. Ці устрої формують ціле – структуру сім'ї [1].

У стані кризи сімейна система характеризується порушенням гомеостатичних процесів, які призводять до фрустрації звичних способів функціонування сім'ї та неможливості упоратися з новою ситуацією, використовуючи старі моделі поведінки. Таким чином, якщо ми говоримо про фрустраційні умови сімейного життя, то дезадаптація до цих умов виражається в нервово-психічній нестійкості. Перевищення граничної величини рівня напруги деструктивно впливає на психіку та поведінку людини. Наростання напруженості, викликане стенічними емоціями, які, наприклад, переживає жінка, опинившись у складних умовах сімейної кризи, може перевищити її індивідуальний поріг толерантності до того, як система психічних реакцій, що перешикувалася, дасть змогу особистості знайти конструктивні способи виходу із ситуації та забезпечить її успішну переадаптацію. У цьому випадку напруга продовжує наростати на тлі переваги тривожних емоцій, що, у свою чергу, продовжує дезорганізацію психічної діяльності, виснажуючи психічні можливості жінки, та спричиняє деструктивне реагування. Тому ми вважаємо, що важливо проаналізувати, яким чином самоактуалізація, а саме такі її складники, як компетентність у часі, шкала підтримки, ціннісні орієнтації, гнучкість поведінки, сензитивність, спонтанність, самоповага, самоприйняття, при-

рода людини, синергія, прийняття агресії, контактність, пізнавальні потреби, креативність жінок пов'язані з такими факторами сімейної кризи, як рівень задоволеності шлюбом, стилі поведінки в конфліктних ситуаціях, установки до сексу, любов та симпатія, розуміння, емоційне притягання, авторитетність.

Мета статті – провести аналіз та виявити закономірності зв'язків шкал самоактуалізації з блоком сімейної кризи в жінок із кризових сімей, розлучених жінок та жінок зі звичайних сімей.

Контингент та методи дослідження. До складу вибірки загалом увійшло 454 жінки віком 29–56 років. Досліджено 224 жінки з кризових сімей, 104 розлучені жінки. Групу порівняння склали 126 жінок зі звичайних сімей. Відзначимо, що група розлучених жінок із блоку сімейної кризи проходила тільки тести на визначення стилів поведінки в конфліктних ситуаціях та рівні розуміння, емоційного притягання та авторитетності і, відповідно, не проходила тестів на визначення рівня любові та симпатії, задоволеності шлюбом та установок до сексу, таким чином на цьому етапі дослідження ми можемо аналізувати тільки означені вище показники стилів поведінки в конфліктних ситуаціях та розуміння, емоційного притягання й авторитетності. Основний аналіз проводився саме з двома групами: жінок із кризових та звичайних сімей.

Одержані результати були піддані математико-статистичній обробці за допомогою кореляційного аналізу на базі пакету SPSS-11.

Обстеження жінок проводилося за методиками: самоактуалізаційний тест (САТ) (Ю. Є. Альошина, Л. Я. Гозман, М. В. Загіка, М. В. Кроз), тест-опитувальник задоволеності шлюбом (В. В. Столін, Т. Л. Романова, Г. П. Бутенко), діагностика можливих стилів поведінки особистості в конфліктних ситуаціях (К. Томас), опитувальник установок до сексу (Г. Айзенк), опитувальник «Шкала любові та симпатії» (З. Рубін, модифікація Л. Я. Гозман, К. Е. Альошина), опитувальник РЕА (розуміння, емоційне притягання, авторитетність) (А. Н. Волкова).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. На цьому етапі дослідження ми провели кількісний аналіз (табл. 1) загального обсягу взаємозв'язків самоактуалізації зі складниками блоку сімейної кризи (задоволеність шлюбом, стилі поведінки в конфліктних ситуаціях, установки до сексу, любов та симпатія, розуміння, емоційне притягання та авторитетність).

Таблиця 1

Особливості взаємозв'язків самоактуалізації зі шкалами блоку сімейної кризи (%)

Шкали	Жкр	Жр	Жзв
Суперництво	7,14	–	–
Співробітництво	21,43	7,14	7,14
Компромiс	–	7,14	–
Уникнення	14,28	–	–
Пристосування	14,28	–	21,43
Розуміння	7,14	–	14,28
Емоційне притягання	7,14	–	–
Авторитетність	28,57	–	–
Задоволеність шлюбом	–	X	21,43
Дозволеність	14,28	X	7,14
Реалізованість	–	X	28,57
Сексуальна невротичність	–	X	14,28
Знеособлений секс	7,14	X	–
Порнографія	28,57	X	–
Сексуальна сором'язливість	42,86	X	28,57
Цнотливість	42,86	X	21,43
Сексуальна відраза	7,14	X	35,71
Сексуальна збудливість	7,14	X	28,57
Фізичний секс	57,14	X	7,14
Агресивний секс	7,14	X	–
Сексуальне лібiдо	7,14	X	35,71
Сексуальна задоволеність	14,28	X	28,57
Маскулінність/фемінінність	35,71	X	57,14
Любов	–	X	14,28
Симпатія	7,14	X	28,57

У групі жінок із кризових сімей переважає на рівні 57,14 % загальної кількості кореляцій за цим блоком шкала фізичного сексу. На другому місці за кількістю взаємозв'язків розміщені шкали сексуальної сором'язливості й цнотливості, відсоток яких однаковий – 42,86 %.

На третьому місці за кількістю зв'язків міститься шкала маскулінності/фемінінності – 35,71 %. На четверте місце можна поставити шкали авторитетності та порнографії з показниками 28,57 %. Таким чином, найбільше взаємозв'язків у жінок із кризових сімей відзначаються зі шкалами фізичного сексу, сексуальної сором'язливості та цнотливості, маскулінності/фемінінності, авторитетності та порнографії.

Проаналізуємо показники розлучених жінок. У групі розлучених жінок за блоком сімейної кризи відзначені тільки взаємозв'язки зі

шкалами співробітництва та компромісу, їх кількість однакова і становить 7,14 %. За іншими шкалами кореляцій не виявлено.

У групі жінок зі звичайних сімей найбільша кількість значущих взаємозв'язків на рівні 57,14 відзначена за шкалою маскулінності/фемінінності. На другому місці за кількістю взаємозв'язків містяться шкали: сексуальна відраза, сексуальне лібідо – 35,71 %.

На третьому місці за кількістю кореляцій містяться такі шкали: реалізованість, сексуальна сором'язливість, сексуальна збудливість, сексуальна задоволеність та симпатія на рівні 28,57 %. 21,43 % кореляцій виявлено за шкалами: пристосування, задоволеність шлюбом, цнотливість.

Установки до сексу в групі розлучених жінок ми не визначали, тому порівнюємо дві кризові групи. Самоактуалізація в жінок обох груп корелює майже зі всіма шкалами установок до сексу, однак кількість зв'язків у групі жінок із кризових сімей значно більша. У цій групі не виявлено зв'язків із реалізованістю та сексуальною невротичністю, у групі жінок зі звичайних сімей немає кореляції зі знеособленим сексом, порнографією та агресивним сексом. Причому в групі жінок із кризових сімей превалюють такі шкали, як фізичний секс, сексуальна сором'язливість, цнотливість, маскулінність/фемінінність, порнографія, у групі жінок зі звичайних сімей – маскулінність/фемінінність, сексуальне лібідо, сексуальна відраза, реалізованість, сексуальна сором'язливість, сексуальна збудливість та сексуальна задоволеність.

Аналізуючи шкали поведінки в конфліктних ситуаціях, відзначимо, що жінки з кризових сімей мають найбільшу кількість зв'язків зі шкалою співробітництво, тоді як жінки зі звичайних сімей – зі шкалою пристосування.

Показники розуміння, емоційного притягання та авторитетності найбільше корелюють із самоактуалізацією в групі кризових жінок, із переважанням показника авторитетності та за показником розуміння в жінок зі звичайних сімей. Як видно з отриманих даних, зв'язки самоактуалізації із рівнем задоволеністю шлюбом існують у групі жінок зі звичайних сімей, у жінок із кризових сімей такий зв'язок відсутній.

Кореляцій із показниками любові в групі жінок із кризових сімей не виявлено, існує тільки невеликий відсоток зв'язків зі шкалою симпатії. У жінок зі звичайних сімей відзначено зв'язки і зі шкалою

любові, і з симпатією, причому кореляцій зі шкалою симпатії виявлено вдвічі більше, ніж із любов'ю. Розлучені жінки цей тест не проходили.

Ми провели аналіз значущих взаємозв'язків шкал самоактуалізації зі всіма шкалами блоку сімейної кризи, виявляючи прямі, зворотні та сильні і слабкі кореляції. У подальшому значимість кореляцій ми позначаємо таким чином: ** – кореляція, значима на рівні 0,01; * – кореляція, значима на рівні 0,05.

Аналіз значущих взаємозв'язків шкал самоактуалізації зі шкалами блоку сімейної кризи у групі жінок із кризових сімей показав, що шкала компетентності в часі прямо корелює з такими шкалами: дозволеність**, фізичний секс*, сексуальне задоволення**, маскулінність/фемінінність*. Зворотний зв'язок відзначений за шкалами: цнотливість*, сексуальна відраза**. У шкали підтримки відзначений прямий зв'язок зі шкалами: авторитетність*, сексуальна збудливість*, фізичний секс*, маскулінність/фемінінність*. Зворотний зв'язок відзначено за шкалою пристосування*.

Шкала ціннісних орієнтацій прямо корелює з такими шкалами: емоційне притягання*, авторитетність*, фізичний секс**, сексуальна задоволеність**, маскулінність/фемінінність*. Зворотний зв'язок відзначений за шкалами: сексуальна сором'язливість*, цнотливість*, агресивний секс**. Шкала гнучкості поведінки прямо корелює з такими шкалами: фізичний секс, сексуальна задоволеність. Зворотний зв'язок відзначений за шкалами: сексуальна сором'язливість*, цнотливість*.

Щодо шкали сензитивності, то відзначено її пряму кореляцію зі шкалами: співробітництво*, порнографія**. Зворотний зв'язок відзначений за шкалою уникнення*. У шкали спонтанності прямих кореляцій зі шкалами блоку сімейної кризи не виявлено. Зворотний зв'язок відзначений за шкалами: пристосування* та цнотливість*.

Шкала самоповаги прямо корелює зі шкалою порнографії*. Зворотних зв'язків шкали самоповаги зі шкалами блоку сімейної кризи не виявлено. У шкали самоприйняття відзначено пряму кореляцію зі шкалами: розуміння*, авторитетність*, дозволеність*. Зворотний зв'язок відзначений за шкалою пристосування**.

Шкала природи людини прямо корелює зі шкалами: уникнення*, фізичний секс*. Зворотний зв'язок відзначений за шкалами: суперництво*, сексуальна сором'язливість**, цнотливість*. Шкала синергії

прямо корелює з такими шкалами: фізичний секс**, маскуліність/фемініність**. Зворотний зв'язок відзначений за шкалою сексуальна сором'язливість*.

У шкали прийняття агресії прямої кореляції зі шкалами блоку сімейної кризи не виявлено. Зворотний зв'язок відзначений за шкалами: сексуальна сором'язливість* та цнотливість*. Шкала контактності прямо корелює з такими шкалами: співробітництво*, фізичний секс**. Зворотних зв'язків за шкалою контактності зі шкалами блоку сімейної кризи не виявлено.

Шкала пізнавальних потреб прямо корелює зі шкалами: співробітництво*, авторитетність**, знеособлений секс**, порнографія**, сексуальна сором'язливість*, сексуальне лібідо*, симпатія*. Зворотних зв'язків шкали пізнавальних потреб зі шкалами блоку сімейної кризи не виявлено. У шкали креативності відзначена пряма кореляція з такими шкалами: порнографія*, фізичний секс**, маскуліність/фемініність*. Зворотних зв'язків шкали креативності зі шкалами блоку сімейної кризи не виявлено.

Аналіз значущих взаємозв'язків шкал самоактуалізації зі шкалами блоку сімейної кризи у групі розлучених жінок показав, що за шкалою компетентності в часі прямих кореляцій не виявлено. Зворотний зв'язок відзначений за шкалою компромісу*. У шкали підтримки ні прямих, ні зворотних кореляцій зі шкалами блоку сімейної кризи не виявлено.

За блоками цінностей (шкали ціннісних орієнтацій та гнучкості поведінки), почуттів (шкали сензитивності та спонтанності), самоприйняття (шкали самоповаги та самоприйняття), концепції людини (шкали уявлень про природу людини й синергії), міжособистісної чутливості (шкали прийняття агресії та контактності) у групі розлучених жінок ні прямих, ні зворотних кореляцій зі шкалами блоку сімейної кризи не виявлено.

За блоком відношення до пізнання виявлено тільки пряму кореляцію шкали пізнавальних потреб зі шкалою співробітництва**. Зв'язків зі шкалою креативності та зворотних зв'язків зі шкалою пізнавальних потреб у групі розлучених жінок не виявлено.

Аналіз значущих взаємозв'язків шкал самоактуалізації зі шкалами блоку сімейної кризи у групі жінок зі звичайних сімей показав, що шкала компетентності в часі прямо корелює зі шкалою сексуальної задоволеності*. Зворотний зв'язок відзначений за шкалами

цнотливість* та сексуальна відроза**. У шкали підтримки відзначено прямиий зв'язок зі шкалами: сексуальна невротичність*, сексуальна збудливість*, сексуальне лібідо*, маскулінність/фемінінність**. Зворотний зв'язок відзначений за шкалою сексуальної сором'язливості*.

Шкала ціннісних орієнтацій прямио корелює з такими шкалами: задоволеність шлюбом*, реалізованість**, фізичний секс*, сексуальна задоволеність*, маскулінність/фемінінність*, любов*, симпатія**. Зворотний зв'язок відзначений за шкалами: сексуальна сором'язливість*, цнотливість*, сексуальна відроза*. Шкала гнучкості поведінки прямио корелює з такими шкалами: сексуальна невротичність**, сексуальна збудливість*, сексуальне лібідо*, маскулінність/фемінінність*. Зворотний зв'язок відзначений за шкалою сексуальної відроза*.

У шкали сензитивності ні прямих, ні зворотних кореляцій зі шкалами блоку сімейної кризи не виявлено. Шкала спонтанності прямио корелює з такими шкалами, як розуміння*, задоволеність шлюбом*, реалізованість**, сексуальна збудливість*, сексуальна задоволеність*, любов*, симпатія**. Зворотних зв'язків не відзначено.

Шкала самоповаги прямио корелює з такими шкалами: задоволеність шлюбом**, реалізованість*, знеособлений секс**, сексуальне лібідо*, маскулінність/фемінінність**, симпатія*. Зворотний зв'язок відзначений за шкалою сексуальної відроза*. У шкали самоприйняття відзначена прямиа кореляція з такими шкалами: розуміння*, сексуальна збудливість*, сексуальне лібідо*, сексуальна задоволеність*, маскулінність/фемінінність*. Зворотний зв'язок відзначено за шкалами пристосування* та сексуальна відроза*.

Шкала природи людини прямио корелює зі шкалою реалізованості*. Зворотній зв'язок відзначений за шкалою сексуальної сором'язливості*. Шкала синергії прямио корелює з такими шкалами: дозволеність*, сексуальна задоволеність*, маскулінність/фемінінність*. Зворотний зв'язок відзначений за шкалами: пристосування*, сексуальна сором'язливість*, цнотливість*.

У шкали прийняття агресії відзначено прямиу кореляцію зі шкалами: сексуальне лібідо*, маскулінність/фемінінність*. Зворотний зв'язок відзначено за шкалою пристосування*. Шкала контактності прямио корелює зі шкалою співробітництва*. Зворотного зв'язку не виявлено.

Шкала пізнавальних потреб прямио корелює зі шкалою симпатії*. Зворотного зв'язку не відзначено. Шкала креативності прямио корелює

зі шкалою маскулінності/фемінінності*. Зворотного зв'язку шкали креативності зі шкалами блоку сімейної кризи не відзначено.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Аналіз результатів дослідження показав наявність значущих кореляцій самоактуалізації зі шкалами блоку сімейної кризи в досліджуваних групах жінок. Загалом у групі жінок зі звичайних сімей взаємозв'язків виявлено значно менше, ніж у жінок із кризових сімей. Виявлено таке:

1. У жінок із кризових сімей самоактуалізація не корелює з такими факторами, як компроміс, задоволеність шлюбом, реалізованість, сексуальна невротичність та любов. Суперництво, уникнення як стилі поведінки в конфліктних ситуаціях, емоційне притягання та авторитетність, знеособлений секс, порнографія та агресивний секс корелює із самоактуалізацією тільки в групі жінок із кризових сімей. Найбільший відсоток зв'язків у жінок із кризових сімей виявлено за шкалами сексуальної сором'язливості та цнотливості.

2. У жінок зі звичайних сімей самоактуалізація не корелює з такими факторами, як суперництво, компроміс, уникнення, емоційне притягання, авторитетність, знеособлений секс, порнографія та агресивний секс. Найбільший відсоток зв'язків у жінок зі звичайних сімей за шкалою маскулінності/фемінінності та сексуальної відрази. У групі жінок зі звичайних сімей відзначено кореляцію самоактуалізації з любов'ю, реалізованістю та сексуальною невротичністю (прямий зв'язок зі шкалами підтримки та гнучкості поведінки). Отже, у цій групі можна припустити наявність певних прихованих проблем, пов'язаних із самореалізацією та установками до сексу.

3. Компроміс як стиль поведінки в конфліктних ситуаціях корелює з самоактуалізацією тільки в розлучених жінок.

Проблема сімейної кризи як чинника зростання самореалізації особистості жінки в подальшому потребує повного аналізу блоку самоактуалізації зі всіма шкалами блоків актуального психоемоційного стану та особистісного блоку.

Література

1. Минухин С. Техники семейной психотерапии / С. Минухин, Ч. Фишман. – М. : Класс, 1998. – 304 с.
Minuhin S. Tekhniki semejnoy psihoterapii [Techniques of family psychotherapy] / S. Minuhin, Ch. Fishman. – М. : Klass, 1998. – 304 s.
2. Олифирович Н. И. Психология семейных кризисов / Н. И. Олифирович, Т. А. Зинкевич-Куземкина, Т. Ф. Велента. – М. : Речь, 2006. – 260 с.

Olifirovich N. I. Psihologiya semejnyh krizisov [Psychology of family crisis] / N. I. Olifirovich, T. A. Zinkevich-Kuzemkina, T. F. Velenta. – M. : Rech, 2006. – 260 s.

3. Семейная психотерапия и клиническая психология семьи: традиции и современное состояние [Электронный ресурс] / Э. Г. Эйдемиллер, И. М. Никольская, И. В. Добряков [и др.] // Медицинская психология в России : электрон. науч. журн. – 2014. – № 6 (29). – Режим доступа : <http://mprj.ru>
Semejnaya psihoterapiya i klinicheskaya psihologiya sem'i: tradicii i sovremennoe sostoyanie [Elektronnyj resurs] [Family psychotherapy and clinical psychology of family: traditions and current state] / Eh. G. Ehjdemiller, I. M. Nikol'skaya, I. V. Dobryakov [i dr.] // Medicinskaya psihologiya v Rossii : ehlektron. nauch. zhurn. – 2014. – № 6 (29). – Rezhym dostupa : <http://mprj.ru>

УДК 159.923.2-057.87

Т. В. Федотова

Received November 15, 2015;

Revised March 13, 2016;

Accepted April 20, 2016.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЕТНІЧНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

У статті теоретично розглянуто дефініції етносу, нації, ідентичності; проаналізовано основні підходи у вивченні етнічної та національної ідентичності в роботах М. Барретт, О. Бичко, М. Бондар, М. Гібернау, П. Гнатенка, Е. Еріксона, Ю. Мухлінкіної, Л. Співак, В. Шевченко та ін. Наведено типи етнічної ідентичності за О. Садохіним: нормальний; етноцентричний; етнодомінантний; етнічний фанатизм; етнічна індіферентність; етноігілізм; амбівалентна етнічність.

Емпірично встановлено, що в соціальній ідентичності студентів-психологів, незалежно від року навчання, переважають такі базові категорії особистого життя: сімейна ідентичність; професійна (студентська) ідентичність; інтелектуальна ідентичність. У їх ідентифікаційній матриці національна ідентичність малоактуальна, проте поступово її значення зростає; також зростають показники релігійної та громадянської ідентичностей. У студентів-психологів 2014/2015 року навчання, на відміну від студентів попередніх років, дещо збільшуються показники за шкалою етнофанатизму та позитивної етнічної ідентичності, що є свідченням відданості ідеалам своєї нації, толерантного ставлення до культурних відмінностей, поєднання позитивного ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів. Водночас спостерігається